
Л.Нізова

**УКРАЇНЬКА ПРОМКООПЕРАЦІЯ В СУСПІЛЬНО-
ЕКОНОМІЧНИХ ПЕРЕТВОРЕННЯХ 20-х рр.**

Промислова кооперація ніколи не мала великої ваги у виробництві валового національного продукту. Відповідно, зайняті в ній працівники не відігравали в суспільстві надто великої ролі. Тим не менш, вона мала істотне значення в суспільно-економічних процесах перехідної доби. З її допомогою відбувався перехід від традиційно-патріархальних до капіталістичних відносин і майже одночасно і багато в чому паралельно – від капіталістичної організації кустарно-промислової праці до соціалістичних форм в їх радянському вимірі.

В цій статті ми хочемо показати, як перетворювався малоземельний селянин на кустаря та ремісника; як з дрібного виробника-власника радянська влада виліплювала найманого робітника для усупільненого кооперативу.

Кооперація в кустарно-ремісничій промисловості повнокровно втілила всі свої форми (приватновласницькі з усупільненим виробництвом, державно-кооперативні й ін.), з допомогою яких влада здійснювала перехід від одних соціально-економічних відносин до інших в широкому діапазоні від столипінського до сталінського реформування. Суспільство з допомогою кооперації, у природі якої присутні як громадські, так і приватногосподарські відносини, прямувало від патріархальних до капіталістичних, потім від останніх – до соціалістичних форм радянського виробництва.

Кооперацію як форму перетворення патріархальних відносин у мануфактурний розвиток капіталістичних форм спочатку використав П. Століпін. У період Першої світової війни російський уряд навіть скористався для цього формою державного капіталізму. Сталін у 30-х рр. ХХ ст. з допомогою кооперації здійснив перехід від капіталістичних відносин до радянського соціалізму через одержавлення дрібних власників. Проте розглядаючи податкову систему на прикладі кустарів та ремісників як представників дрібних виробників можна бачити невиправданість такого розрахунку. Завищені податки, які перешкоджали збагаченню, в своїй більшості не сплачувалися.

На 1927 р. стало ясно, що добровільна поголовна кооперація як важлива умова для індустріалізації країни, не відбулася. На той час визначилася дальша перспектива еволюції політичного режиму. В умовах, що створилися, єдиним шляхом перетворення

дрібного власника ставала "поголовна кооперація", яка здійснювалася примусово.

Силовими методами сталінський державний апарат намагався сформуванати новий менталітет у народі, виробити в ньому усвідомлення причетності до великих звершень своєї країни, до прориву від безграмотності та економічної відсталості у цивілізоване індустріальне суспільство. Вся пропагандистська машина СРСР пояснювала кожному громадянину його важливу роль у загальній справі будівництва нової держави з кращими в світі законами для кожного. Однак водночас визначалася й нова соціальна роль для основної маси населення – найманого робітника. Не були винятком і колгоспи, які фактично перетворювалися в одержавлені підприємства.

Всі, хто погодився на особливі умови праці із залізною дисципліною, на роль робітника, колгоспника, службовця в СРСР, тим було забезпечено право на існування у новому суспільстві. Ті ж, кого така роль не влаштовувала, різними способами прибиралися з дороги. Головним напрямом соціальних перетворень стала пролетаризація дрібних виробників-власників у сільському господарстві та кустарно-ремісничій промисловості. Сталін добре знав цей соціально-психологічний генотип. Ленінська ідея, виражена в статті "Про кооперацію" про гармонійне поєднання інтересів держави й кожного дрібного власника могла бути втілена у життя тільки через достатньо тривалий проміжок часу за умови поступовості перетворень. Сталін же бажав пройти цей шлях за одне десятиріччя. Звідси висновок: ніякої поступовості та добровільності, примусова пролетаризація – через позбавлення приватної власності.

Другою складовою психологічних змін у населенні стало формування нової соціальної спільності – радянського народу. Це було водночас соціальне й інтернаціональне поняття, дуже зручне для тоталітарної влади, оскільки воно передбачало стирання будь-яких відмінностей у поведінці, в оцінках, у ціннісних орієнтирах кожного. Ця спільність створювалася з допомогою інформаційного впливу на населення. Завдяки ЗМІ розроблявся і впроваджувався новий стиль поведінки будівника нового суспільства. Строго продуманий інформаційний потік підготував масову свідомість до сприйняття ідеології радянського способу життя. На той час для народу з'явилися нові важелі – складові в суспільстві без інституту приватної власності: колективне

соціалістичне виробництво, соціалістична власність, обов'язкова щорічна заслужена працею відпустка тощо.

Початковою стадією організації колективного соціалістичного виробництва ставала кооперація. Остання, за К.Марксом, – проміжна стадія між капіталістичним та комуністичним суспільством. Кооператив з усупільненими засобами виробництва був колективною власністю і відносився до соціалістичного способу виробництва, а з не-усупільненими – до капіталістичного. Ця умова використовувалась у побудові нового суспільства.

З 1927 р. Сталін здійснював у кооперативній кустарній промисловості одержавлення засобів виробництва дрібних виробників-власників. Для цього він спочатку в інструктивно-законодавчому порядку надав пільги у цій промисловості виключно виробничим структурам, при цьому дедалі більше підвищуючи всі супутні тарифи і податки посередницьким кооперативам. Державне постачання сировини здійснювались виключно виробничим кооперативам. Кредитна кооперація як самостійний вид промислово-кооперативної системи повністю згорталася. Встановлювалася фінансова залежність промкооперативів від державних органів.

Населення, пов'язане з дрібним виробництвом, з 1927 р. постійно наштовхувалося на дедалі більший тиск в економічній політиці держави. Було здійснене й одержавлення кровної власності дрібних виробників. В Україні існувала особлива специфіка перетворення дрібних власників. Ще Д. Мануїльський у 1920 р. говорив, що для того, щоб радянській владі оволодіти Україною, треба оволодіти її кооперацією, яка являла собою розгалужену систему нового дрібного капіталізму після ліквідації великого капіталу¹.

Сталіну було зрозуміло, що підкорити міцного власника в Україні - дуже складне завдання. Цей тип особистості майже не здатний на добровільне вростання у радянську дійсність. Тільки силові методи впливу та інші засоби – аж до голодомору – забезпечили можливість пролетаризації населення республіки і підпорядкування його завданню індустріалізації.

Виходячи з практики сталінської модернізації суспільства, можна зробити висновок, що він використав поетапне перетворення дрібних виробників для поступової адаптації особи до соціалістичної дійсності.

В 90-х рр. XX ст. цей останній процес адаптаційного перетворення став об'єктом уваги представників чикагської й британської

соціологічних шкіл, які запропонували типологію особи з точки зору перетворюючих механізмів соціальної адаптації (міщанський, богемний, творчий). Британські соціологи в 1999 р. виділили для дослідження три аспекти адаптації: екологічну - до фізичного оточення; соціальну, з допомогою якої державою підтримується порядок у суспільстві; культурну адаптацію індивідів. При цьому вони стверджували, що соціальна структура суспільства є організацією відносин, в якій інтереси індивідів і груп коадаптовані у рамки світоглядних "соціальних цінностей", виражених у формі інституціональних норм.

Систему адаптації населення дослідила і вдосконалила Британська школа в 90-х рр. ХХ ст. Залежно від того, чи визнає людина панівні цінності в державі, вчений Р.Мертон виділив п'ять моделей соціальної адаптації до вироблених у суспільстві норм поведінки².

Конформізм (приспосовницька модель) проявляється, коли особа поділяє цілі даної культури й суспільства і намагається здійснювати їх легальними засобами.

Інноваційна модель є характерною тоді, коли особа сприймає цілі співтовариства, але прагне їх реалізувати невизнаними засобами.

Ритуалізм – форма особистісної адаптації, коли людина не визнає цінностей свого співтовариства, але додержує правил гри та веде себе відповідно до усталених уявлень про допустимі засоби соціальних досягнень.

Ескейпізм – коли особа відкидає домінуючі цілі й приписувані суспільством засоби їх досягнення.

Найбільш радикальною формою поведінки британський вчений вважає заколот чи бунт, що спрямовані на протистояння та заперечення норм суспільної організації у державі.

Крім того, в цілому британські вчені твердили, що соціальна культура суспільства повинна бути сприйнятною для вмонтування культури кожного у загальний культурний рівень країни.

Адаптація людини залежить від ставлення до цілей суспільства. Сталін дуже добре це розумів і практикував на радянському суспільстві ще в довоєнні роки. Після перших спроб трансформації суспільства, Сталін зрозумів, що пристосувати основну масу дрібних виробників-власників до нових умов життя за радянської влади на умовах добровільності дуже складно. Щоб уникнути заколоту або бунту у державі на стадії адаптації населення,

спочатку було використано підготовчу пільгово-кредитну програму, здійснено кадрове вдосконалення кооперативної системи.

Представники британської школи соціологічних досліджень, вивчаючи адаптацію населення до правлячого режиму, зробили висновок, що коли індивідуум або особа відкидає домінуючі цілі державного розвитку й приписувані суспільством засоби їх досягнення, вони висловлюють своє ставлення до них через бунт чи заколот як форму своєї поведінки, котра спрямована на протистояння і відхилення вказаних урядом норм. Сталін у 30-х рр. XX ст. такий адаптаційний варіант усвідомлював і прагнув попередити небажані наслідки. Він реалізував силовий метод впливу на дрібних власників, а для інтелектуальної частини суспільства із старими устоями, що простягаються в дореволюційні традиції, Сталін застосував поступове залучення її у радянську систему шляхом заохочення, й тільки за умови дальшої непокори – покарання.

На початку 1918 р. більшовики планували здійснити модернізацію дрібної промисловості досить мирним шляхом, сівши за стіл переговори з керівниками кооперативного апарату, який вони розраховували підключити до розподілу й виробництва. Більшовики сподівалися на взаєморозуміння з ним, правда, в умовах власної диктатури. Вони у цьому співробітництві передбачали використати старий апарат лише для своїх цілей – найшвидших змін у суспільстві вже без приватної власності. Тому мирний період контактів з керівниками старого кооперативного апарату внаслідок громадської непокори більшості спеціалістів швидко змінився силовим способом побудови суспільства. Опір носіїв приватної власності владі остаточно визначив відхід її від наміченого шляху створення останнього.

Еліта суспільства в своїй більшості не сприяла більшовицькій модернізації суспільства. Вона саботувала нові починання, вивозила з країни всіма можливими способами гроші, а також чинила збройний опір новій владі. У таких умовах, природно, силовий спосіб боротьби з цим став єдино реальним.

Найтяжчу форму тиску населення зазнало в сталінський період. На нього припадають як величезні біди у країні, так і значні успіхи в модернізації. Перед сталінським управлінням більшовики випробували декілька варіантів трансформації суспільства. Спроби мирного перетворення останнього в 1918 р. завершилися збройним протистоянням й громадянською війною.

Шлях законодавчого оформлення радянською владою в 1921 – 1924 рр. взаємовідносин з приватногосподарською системою

через оподаткування закінчився згортанням дрібного виробництва та несплатою державі завищених, на думку власників, податків.

Пільгова політика щодо дрібного виробника у 1925 р., яка обіцяла одержання коштів на індустріалізацію країни, також не дала результатів: радянський уряд зафіксував зростання тіньового капіталу в народному господарстві.

Всі вище перелічені невдалі спроби підштовхнули Кремль саме до силового способу модернізації держави. Було поставлене завдання створити незалежну промислову структуру, самостійно діючий економічний механізм – народногосподарський комплекс, який забезпечував себе всім необхідним.

Результати модернізації СРСР у міжвоєнному періоді був вражаючими. Безумовно, зменшує переможне трактування "радянського чуда" жорстка форма тоталітарного управління з мільйонами жертв, які зазнав народ, причому не тільки в період війни, а й у мирні 30-і рр.

Сталінська точка зору на шляхи модернізації суспільства була не єдиною. Дискусії з цього приводу розпочалися ще напередодні переломного XIV з'їзду ВКП(б), де зійшлися в рішучому протиборстві погляди різних політичних угруповань.

На жовтневому (1926 р.) пленумі ЦК ВКП(б) три доби розбиралося селянське питання як основоположне для прийняття рішень про подальший курс партії. Один з поглядів на цю проблему представляв Сталін. Він зокрема зазначив: "... ми можемо і повинні будувати таке суспільство, розраховуючи на повну перемогу над капіталістичними елементами нашого народного господарства". В іншому разі, продовжував він, "... капіталістичні елементи нашого народного господарства візьмуть верх, Радянська влада розкладеться, партія переродиться"³

Л.Троцький запропонував своє трактування проблеми побудови соціалізму в одній країні. Він вбачав цю можливість у широко-масштабному оновленні основного капіталу та зростанні національної промисловості. Політика економічного ізоляціонізму, спроби в короткий термін забезпечити технічну незалежність країни, на його думку, викликали б затримку господарського розвитку, його темпів. У політичній дискусії про дальший розвиток країни Троцький вказував на "політичний камуфляж" Сталіна, який спрощено дивився на можливість побудови соціалізму за умови гарантованості від зовнішньої інтервенції, а також критикував Г.Зінов'єва, який вважав, що в СРСР модернізацію можна здійснити лише за допомогою світової революції.

Дискусії в центрі про подальший розвиток держави відразу ж підхопила Україна. В.Я.Чубар на IX з'їзді КП(б)У заявив, що для індустріалізації "... треба шукати кошти у зростаючому сільському господарстві"⁴

В запеклій боротьбі у партії перемогла позиція "великого перелому", яка одержала підтримку більшості її членів. Це сприяло утвердженню тоталітарної моделі побудови суспільства.

Від початку, з 1926 р., було ясно, що дальший розвиток та будівництво соціалістичного суспільства у СРСР відбудуться силовими способами. Характер взаємовідносин з оточенням капіталістичних держав залежить від економічних і воєнних можливостей СРСР. Виходячи з головної спрямовуючої – побудови соціалізму в окремо взятій країні – в умовах, що склалися, зразу ж передбачалася й певна тактика в авторитарно-партійному управлінні державою. У ньому основним завданням на тривалу перспективу стало забезпечення воєнної переваги для будівництва радянського суспільства. Цей фактор ставав визначальним і на довгий час створював передумови для силового характеру як внутрішньої, так і зовнішньої політики країни.

Г.Г.Феоктистов вважав автократичну модель керівництва суспільством у СРСР єдиною можливою, виходячи з умов, які склалися в державі на кінець 20-х рр. XX ст. Його міркування вибудовувалися у наступний логічний ланцюжок:⁵

1. Умови побудови соціалістичного суспільства: перебудувати соціальний та класовий склад суспільства, забезпечивши переважання працівників найманої праці (робітничого класу, трудової інтелігенції);

2. За будь-якої можливості капіталізм намагатиметься знищити радянську державу, не стримуючи себе ні у засобах, ні в методах. Звідси першочергова мета – будь-якою ціною добитися зміцнення воєнного становища СРСР як необхідної умови здійснення будівництва соціалізму (зовнішній фактор).

3. Єдиним, хоча й непослідовним союзником радянської держави у країнах капіталістичного оточення може бути ліве крило робітничого руху, в першу чергу комуністичне. Соціал-демократія завжди у кінцевому підсумку є союзником буржуазії.

4. Зовнішня експансія як постійний мотив зовнішньої політики на етапі створення соціалістичного суспільства виключається. Лише за особливих обставин можливе розширення сфери території СРСР.

5. Зміцнення стабільності в середині країни шляхом розгрому внутрішньої опозиції будь-якої орієнтації без обмеження у використовуваних методах. В умовах відсутності громадянського суспільства, правової та загальної культури абсолютно необхідний ідеологічний і адміністративний контроль за поведінкою людини".

Ламати неп, який заважав будівництву соціалізму, було складним та небезпечним завданням. Існувала можливість повторення заколоту, подібного до кронштадського, який міг повалити владу комуністів у державі. Більшовики запам'ятали лозунг робітничої опозиції: "Ради без комуністів". Тому Сталін вважав, що країна повинна бути підготовлена для початку силового тиску й хотів провести відповідний наступ на дрібних власників. Він цілеспрямовано готувався до цього, розробивши стратегію і тактику остаточного перетворення населення у найманих робітників, службовців, колгоспників.

Модернізація кустарно-ремісничої промисловості в 1927 – 1930-х рр., яка супроводжувалася зміною природи дрібного власника-виробника, була зручним полігоном для одержавлення всього народу.

Силкові способи впливу, які означали відродження у нових умовах методів часів "воєнного комунізму", підготовлялися більшовиками поступово, здалеку, в розпал пільгового періоду розвитку дрібного виробництва. Для цього могутня пропагандистська машина після XIV з'їзду ВКП(б) (грудень 1925 р.) переключилася на пропаганду політики індустріалізації. Підготовлялася основа для рішучого введення диктатури у народному господарстві. Партія обіцяла в недалекому майбутньому, не більш ніж через п'ять років, побудову економічного фундаменту соціалізму. Виконання цього завдання повинне було забезпечити зростання народного добробуту. У такий спосіб більшовики забезпечили підтримку політично активних верств суспільства індустріалізації⁶

Назва "великий перелом" визначилась як форма прийняття політичного рішення партією більшовиків: вжити засобів для наступу на дрібного власника у країні, насамперед переходу до колективізації села. Сам термін "великий перелом" було вжито спочатку як назву статті Сталіна в газеті "Правда" 7 листопада 1929 р., а потім – на пленумі ЦК ВКП(б) 10–17 листопада, де в доповіді про контрольні цифри народного господарства зазначалося: план першого року п'ятирічки виконано з перевищенням

завдань з ряду найважливіших галузей. Це констатувалося також у постанові РНК СРСР від 1 грудня 1929 р. "Про контрольні цифри народного господарства на 1929/ 1930 рік". На базі виробничих досягнень, про які говорилося на пленумі в листопаді, радянська держава підійшла до "великого перелому" – соціалістичного переустрою села.

Держава вдалася до спроби якнайбільше вивезти експортної сировини для одержання коштів у бюджет, "перебудувати" дрібних власників, створити з них найманих працівників.

На засіданні політбюро 16 січня 1932 р. було оголошено підсумки експортних надходжень у країні: з хлібу – 167,9 млн. крб., з нафти – 85,9 млн. крб., з продажу лісу – 98,7 млн. крб.⁷ Політика "великого перелому" допомагала заробляти гроші продажем зерна за кордон.

Для перебудови села був випробуваний відповідний досвід кустарно-ремісничої промисловості – кооперування її дрібних виробників. Керівні установи цієї галузі провели його на базі пільгового оподаткування 1925 р., ставлячи під контроль держави індивідуалів – представників дрібного кустарно-ремісничого виробництва за допомогою контрактації: кредитування, постачання сировиною за більш дешевими розцінками, вигідного збуту продукції, оренди приміщень, надання механічних двигунів з великих заводів і фабрик тощо.

До 1927 р. держава підвела кустарів та ремісників до загального кооперування, але згодом звела нанівець всі види останнього, залишивши тільки виробничі. Під гаслом "планомірне сприяння розвитку" відбувалося запровадження техніки для виробничих кооперативів. Гасло "Про сприяння" з'явилося у постанові РНК СРСР від 2 травня 1927 р. "Про кустарно-ремісничу промисловість і промислову кооперацію"⁸. У наступному документі було визначено порядок функціонування цих кооперативних засад (у положенні ЦВК та РНК СРСР "Про промислову кооперацію" від 11 травня 1927 р.)⁹. В постанові РНК СРСР від 21 травня 1928 р. "Про кустарно-ремісничу промисловість і промислову кооперацію"¹⁰ більшовики у самій назві вже об'єднували ще приватногосподарську кустарно-ремісничу промисловість з виробничою промкооперацією, яку вони розглядали в одержавленому вигляді. Це ненав'язливе, на перший погляд, поєднання виглядало як немовби вже існуюче. В одній назві "пропонувалася" постанова для подальшого "розвитку" всього дрібного кустарно-ремісничого виробництва як ще приватного, так і вже

одержавленого, промислово-кооперативного. У постанові яскраво відображено шлях "розвитку" в єдину промисловість через одержавлення дрібних виробників по договірних (контрактних) з державою відносинах: "Розширити практику централізованого постачання на основі генеральних договорів між постачальними органами й республіканськими центрами промислової кооперації, а також провести роботу по збуту продукції на основі генеральних договорів. Передбачити заходи допомоги та посилення боротьби з приватним капіталом"¹¹. Втягнути приватногосподарський сектор у державні стосунки і взаємини з основних направляючих у виробництві: кредити, державна сировина, державні види механічних двигунів, транспортування тощо".

Розпорядження уряду в травні 1927 р. про цілеспрямоване кооперування для кустарів та ремісників поклато край їх мріям про індивідуальне приватне виробництво. В такий же спосіб у сільському господарстві з 1929 р. вводилося пільгове оподаткування, надавалися в кредит трактори, інші механізми колгоспам. В 1927 р. почався "великий перелом" для кустарної промисловості. Вона одержала механічні двигуни з заводів і фабрик майже безкоштовно через всі види контрактації - взамін своїй самостійності.

В кустарно-ремісничій промисловості, де проводився експеримент на меншій частині дрібних приватників, підготовчими актами для цього стали рішення пленуму ЦК ВКП(б), який відбувся 6–9 квітня 1926 р. Саме на ньому партія більшовиків обговорила та остаточно визначила політичний курс на знищення приватногосподарського сектора під гаслом "витіснення капіталістичних елементів"¹².

У рішенні пленуму "Про господарське положення і господарську політику" на доповідь О.І. Рикова вперше відверто було визначено необхідність грошової експансії як курсу у країні для поточних потреб соціалістичної індустріалізації. Такий прямий підхід та безоглядна агітація до винищення "капіталістичних елементів" визначили терміновість політичного курсу до пошуку припливу грошових надходжень.

Ці кошти були терміново потрібні для прискорення темпів розвитку народного господарства. Дрібний виробник ще вперто стояв на позиції відірвати все, що можна, зараз, бо завтра, може, й не дадуть. Маніпулюючи недосконалыми законами держави, приватники розвивали вигідну тільки для себе тіньову економіку.

У кустарно-ремісничій промисловості працювали без документації підпільні фабрики й кооперативи, які давали прибуток виключно

власникам. Надомне або хатне виробництво кустарно-ремісничих предметів було поголовним явищем, особливо в сільській місцевості. Якщо у грудні 1925 р. на XIV з'їзді РКП(б) було запропоновано економічні засоби де вирівнювання перекоосу з боку зростання приватного капіталу, то через три місяці цю спробу відкинули як зайву. Пленум ЦК ВКП(б) 6–9 квітня 1926 р. проголосив курс на знищення приватногосподарського сектора під гаслом "витіснення капіталістичних елементів".

Прийняті в грудні 1925 р. на XIV з'їзді ВКП(б) рішення підвищити економічні можливості для розвитку народного господарства гальмувалися нестачею коштів. "Промисловість майже повністю використала основні капітали, необхідні накопичення, розміри яких залежать від здійснення режиму економії, збільшення притоку вільних коштів населення"¹³. У резолюції пленуму зазначалося: "тільки у тому випадку, якщо партія зможе забезпечити, з одного боку, здійснення в усій країні суворого режиму економії і бережливості та нещадної боротьби з усіма надлишковими непродуктивними витратами, а з іншого боку, – збільшення притоку коштів від населення в цілях використання цих нагромаджень для подальшого розвитку продуктивних сил країни і перш за все індустріалізації"¹⁴.

Для населення створювалася система праці у колективному об'єднанні одержавленого характеру під тиском законодавства "про прогули", "недоторканність соціалістичної власності", "кримінальну відповідальність за порушення", "виробничий коефіцієнт продуктивності праці", а потім і про "соціалістичне змагання", "ударництво" тощо. Тобто застосовувалася насамперед для одержавлених дрібних приватників праця у колективному виробництві "з примусу", в умовах "соціалістичних" заходів "рішучої суворої боротьби" у всіх сферах життя: економіці, культурі, політиці. Надалі всі започаткування трансформувалися в 30-ті роки у боротьбу з прогульниками й з противниками "добровільних" виплат коштів на індустріалізацію (в подальшому – це неодноразові позики у населення країни).

1927–1928 рр. були періодом пошуку нових рішень для заміни саморегулювання економічних процесів у народному господарстві на централізоване регулювання. Сталіним закладалася нова система керівництва економікою.

Рішення XV з'їзду ВКП(б) були вже сформульовані як безперечні накази: "... Знищення приватної власності на основні засоби виробництва для збереження темпу розвитку народного

господарства; використання збережень населення через залучення їх до кооперації. Подальший розвиток промисловості залежатиме від тих допоміжних коштів, котрі будуть спрямовані в промислове виробництво"¹⁵.

До одержавлення багатомільйонного селянства намагалися підійти поступово, спочатку випробувавши його на дрібних виробниках кустарно-ремісничого виробництва.

Відразу після квітневого (1926) пленуму ЦК ВКП(б), в 1927–1928 рр., розгорнулася кампанія наступу на "капіталістичні елементи" – дрібних виробників у кустарно-ремісничій промисловості. В заходах партії на першому плані були суто політичні мотиви, які підтягнули до себе економічні процеси.

Для СРСР модернізація була важливою складовою всієї програми побудови соціалізму. Визначальну роль у ній відіграло перетворення дрібного виробника. Пробний досвід сталінської політики у кустарно-ремісничому виробництві здійснювався вже з травня 1927 р., задовго до суцільної колективізації сільського господарства.

Кустарно-реміснича промисловість стала зручним експериментальним полем для здійснення дальших грандіозних державних завдань. Природа всіх дрібних власників однакова, а негативний резонанс у країні від впровадження указів партії та уряду був у кустарно-ремісничій промисловості меншим. У Сталіна ще не було впевненості в підкоренні селянства. Він пам'ятав невдалий досвід ленінського "перелому" 1920–1921 рр. у кооперації.

Система, яку зводив Сталін, у першу чергу передбачала одержавлення кустарно-ремісничої промисловості через її поголовну виробничу кооперацію і модернізацію. Це означало, що через впровадження механізації, через контрактацію здійснюватиметься приєднання кооперації до державних структур.

На 1927 р. кустарно-реміснича промисловість в країні перебувала у розквіті свого виробничого потенціалу. Перше місце займали посередницькі організації по закупочно-збутових, складо-сировинних та кредитних операціях. Виробничі кооперативи, майстерні, товариства не лідирували за оборотом коштів і обсягом виготовлюваної продукції. Занадто довгий процес обороту грошей у виробничій промисловій сфері передбачав відповідні кредити.

Радянський уряд багато чого добився в справі обліку й контролю кустарно-ремісничої промисловості у ході пільгового періоду її

розвитку. Влада розуміла головну складність здійснення політики щодо приватногосподарської кооперації, де підприємницька ініціатива, заснована на можливості підвищення прибутку, була спрямована тільки на власне збагачення. Тому керівництво країни вбачало своє завдання в зміні соціального складу кооперативів. Якщо кооператив і далі бажав існувати, проводилася відповідна заміна в його керівництві. Зміна кадрового складу кустарно-ремісничої промисловості стала складовою частиною політики її одержавлення. Для цього потрібне було введення до неї дедалі більшої кількості комуністів та комсомольців.

Столипінське бажання перевести малоземельних селян у майстерні кустарно-ремісничої промисловості для створення бази для майбутньої індустріалізації країни починало втілюватися в життя наприкінці 20-х – у 30-х рр. ХХ ст., але вже в інших умовах і під силовим впливом диктатури пролетаріату й сталінської модернізації.

Соціально-психологічна ситуація в кустарно-ремісничій промисловості була на піднесенні напередодні "великого перелому". Пільговий період 1925–1926 рр. дав позитивний ефект. Він уперше відкрив кредит довіри в дрібних виробників до радянської влади. На ньому Сталін мав намір переорієнтувати вигідні для приватника умови праці – пільги, кредити, сировину – у потрібному для влади напрямі та водночас обережно обмежити останні в невиробничих майстернях. Наділення пільгами ніби найнеобхідніших для держави спрямувань, непов'язаних з капіталістичними елементами, стало початком дальшої політики перетворення дрібного власника. Вводилася вимога першочергового розвитку виробництва товарів першої необхідності для народногосподарських потреб країни, яке заохочувалося кредитами, пільгами й іншими умовами. Така тактика не давала зрозуміти дрібному власнику суть справжніх намірів радянської влади. Розрахунок психологічно був обґрунтований: для дрібних власників природним був стан конкуренції з подібними собі. Успіхи сусіда, який підпав під дію пільг 1925–26 рр., змушували кустаря уважніше поставитися до нових пропозицій властей, котрі обіцяли якісь поступки, послаблення, переваги.

Таким ласим шматком для дрібного товаровиробника були: сировина за твердими розрахунками, зручна для нього форма кредитування, пільги, державні інвестиції, заводські списані верстати, механічне устаткування, вигідні умови транспортування продукції. Віддаючи державні ресурси під виробниче кооперування

приватників, радянська влада одержувала натомість можливість політичного впливу через контрактації на дрібного власника. Чисельність зареєстрованих відповідних майстерень і одноособових виробників досягало довоєнного рівня 1912–1913 рр. На початок 1927 р. дрібний господар уже був упевнений у можливості існування приватної власності в радянській державі. Він почав будувати серйозні плани на майбутнє. Дискусії у партії, надруковані в газетах разом з бухаринським лозунгом "Збагачуйтесь!", давали для цього ґрунтовну підставу.

Радянська модернізація суспільства була завершена у 30-х рр. ХХ ст. Вона супроводжувалася жорсткими заходами щодо тих, хто не бажав коритися такій політиці. Проте вона дала можливість державі здійснити індустріалізацію.

- ¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління (ЦДАВО) України. – Ф340. – Оп.1. – Спр.5653. – Арк.8.
- ² Мертон Р. Социальная структура // Социологические исследования. – 1992. – №3, 4. – Табл. 13.
- ³ Об'єднаний пленум ЦК і ЦКК ВКП(б) 23 - 26 жовтня 1926 року. - КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК . Київ, 1979. – Т.3. – С.344-345.
- ⁴ IX з'їзд КП(б)У. Стенограф. звіт. – Харків, 1926. – С.218.
- ⁵ Глобальный тоталитаризм и сталинизм" // Проблемы социально-экономической и политической модернизации в России. Сборник науч. статей. – СПб., 2001. – С.92-96.
- ⁶ С.В.Кульчицький. Комунізм в Україні: Перше десятиріччя (1919 – 1928). – К., 1996. - С. 319.
- ⁷ Гинцберг Л.И. Наши вопросы // Вопросы истории. – 1999. – №10. – С.119-123.
- ⁸ Собрание законов и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Союза Советских Социалистических Республик // Бюллетень 23. – Закон № 256.
- ⁹ Там же. – Бюллетень 26. – Закон № 279-280.
- ¹⁰ Там же.
- ¹¹ Там же. – Бюллетень № 30. – Закон 267.
- ¹² КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів конференцій та пленумів ЦК. – Т.3. – С.319.
- ¹³ Див. матеріали пленуму ЦК ВКП(б) 6-9 квітня 1926 року. - КПРС в резолюціях..К.1979. – Т 3 – С.306.
- ¹⁴ Звернення ЦК і ЦКК про боротьбу за режим економії. - КПРС в резолюціях...К.1979 – Т.3. – С.308.
- ¹⁵ XV з'їзд ВКП(б) // КПРС в резолюціях... – Т.4. – С.81.